

**СЪВРЕМЕННА ХУМАНИТАРИСТИКА И ХУМАНИТАРНО
ОБРАЗОВАНИЕ В УЧИЛИЩЕ**

доц. д-р Мария Алексиева
Бургаски свободен университет

**CONTEMPORARY HUMANITARIAN STUDIES AND
HUMANITARIAN TRAINING IN SCHOOLS**

Assos. Prof. Mariya Aleksieva, PhD
Burgas Free University

Abstract: The social, economic and political changes nowadays impose the problem of humanism, humanistic traditions and the human being the center where the main lines in the development of economics, technology and world culture intersect. Today, in this direction there is a deficit, which is related to solving the numerous problems in the field of education accumulated over the years. The school is a place where the humanistic traditions can be 'transmitted' through the interaction between teachers and students, since in its course are formed qualities such as: authenticity, empathy, trust, etc. In a broader sense, it can be claimed that education is a way of storing and succession of values, spirituality and culture.

Keywords: humanitarian studies, humanitarian training, values, traditions, culture, succession

Въведение в идеята за хуманизма и хуманитарното образование

Като идея хуманизмът следва етапите на човешкото развитие и отразява непрекъснатите усилия към човечност и установяване на добри междуличностни, нравствени и морални отношения между хората. Върху хуманистична основа се развиват движенията за защита правата на детето, а в сферата на образованието, хуманизмът се ориентира в посока защита на образователните права на всички деца от, независимо от техния пол, от тяхната национална, социална или религиозна принадлежност.

Понятието има латински произход (от *humanitas*-човечност). Компонент е на нравствеността, събирателно понятие, означаващо одухотвореност на човешката природа. Съществуват и форми на опозиция на понятието:

- антихуманизъм (нихилизъм).
- фашизъм (нацизъм, ционизъм).

От понятието „хуманизъм“ произхождат понятия като хуманитаристика, хуманни науки, хуманност.

Първоначално е било употребено от Панеций (180 – 110 г. пр. н.е.). Понятието хуманист се появява в края на XV век. По същество, терминът „хуманизъм“ в сегашния му вид, според Баткин [1,1995], най-напред е използван от педагога Ф.

Нитхаммер, през 1808 г. След излизането на труда на Г. Фойгхт „Възраждане на класическата древност и първия век на хуманизма“ (1859), в науката започва дискусия за историческото съдържание и параметрите на това понятие. Самите хуманисти от XV в. са наричали себе си „оратори“, „ритори“, подчертавайки своята автономност от университетските учени, а също и връзката с древните традиции на античните автори.

Понятието хуманизъм има разностранни и многопосочни интерпретации, затова и автори, и изследователи не могат да изяснят неговата същност. Всяко мнение за категорията е различен вариант на тълкуване и обяснение на хуманизма. В рамките на хуманизма като течение се обособяват различни форми: литературен хуманизъм, ренесансов хуманизъм, културен хуманизъм, философски хуманизъм, модерен хуманизъм с дуалистичен произход (светски и религиозен), ..., транс хуманизъм, пост хуманизъм и др.

Концепцията за хуманизма се оформя през XIV – XV в. от н.е. във Флоренция и е насочена срещу социалния гнет като изтъква правотата на човека и уважението към неговата свобода. Корените на идеята се търсят в античността. Хуманистични идеи се развиват в Древна Елада, в натурфилософиите на Платон и Аристотел, също така в Древния Рим (Цицерон, Сенека, Марк Фабий Квинтилиан). Хуманизмът достига своя голям разцвет по време на Ренесанса (Ройхлин, Еразъм Ротердамски) и продължава, чрез Реформацията на Мартин Лутер. Оказва силно влияние върху идеала за хуманистично образование (Баткин, 1995). От понятието произхождат и други понятия като хуманитаристика, хуманитарни науки, хуманност. Хуманизмът оказва влияние върху идеала за хуманистично образование. През 17-о столетие модерното значение на понятието хуманизъм и хуманистично образование става ясно при Ян Коменски, а през 18-о столетие при Хердер, Русо, Песталоци, Кант. [2, 2013]

Понятието хуманизъм, като суб-категория, може да се разглежда във философски, психологически, педагогически аспекти. Философският хуманизъм е възглед, центриран върху човешките потребности и интереси. От психологическа гледна точка, първоначалните цели на хуманизма са описание на самоактуализацията на автономния човек. Акцент се поставя върху персонализираното учене, а учителят трябва да създаде благоприятни условия за тази цел. Афективните и когнитивните потребности са ключ, а целта е развитие на самоактуализацията на личността в обстановка на сътрудничество и подкрепа. Карл Роджърс, Ейбрахам Маслоу и Роло Мей оформят първоначалния характер на хуманистичната психология. Карл Роджърс, както и повечето представители на хуманистичната психология, поставят една и съща цел пред учителя и психотерапевта – да помогне на индивида да достигне в пълна степен своето самоосъществяване. Те настояват за промени в образователните системи. Практическата реализация на тези идеи се осъществява в т.н. открити или алтернативни училища, които се разпространяват в САЩ, Скандинавските страни, Великобритания, Германия, Франция, като се започне от 60-те години на 20-ти век.

Програмата на хуманистичното училище се ситуира през 70-те години на 20 век, в Ню Йоркския университет от Д. Майерс, а хуманистичният идеал в по-голяма или по-малка степен оказва различно въздействие върху педагогическите кръгове в Европа. Моделът на образование е ориентиран към хуманния в основата си идеал за всеостановеност, чрез следване на три основни принципа в процеса на обучение и възпитание: демокрация, свобода на духа и толерантност.[2, 2013]

Социални и културни практики в българското образование, ориентирани към идеите на хуманизма

Образованието в България е подчинено на основни принципи, върху които се градят образователните системи в света, т.е. следва общите световни тенденции. Хуманизмът като теория и практика има корени у нас. Нещо повече, България има потенциал да развива идеята за хуманитаризъм чрез образованието. Приоритет в образованието винаги е бил приемственост при предаване на традициите, ценностите и културното наследство от едно поколение на друго, както и развитие на индивидуалността на всеки учещ се. Същевременно с това се изисква и реализация на висока диагностична и прогностична компетентност на учителя. В същото време, трябва да се вземат предвид специфичните за страната условия и традиции – икономически, политически, демографски, културни, исторически.

В бъдеще време би било добре да се постигне баланс между традиционните достойнства на българската образователна система, свързани с хуманистичната парадигма и необходимостта от нейното усъвършенстване, защото на различни нива, определянето на категорията „хуманизъм“ носи различни значения. Например на житейско ниво означава човеколюбие, уважение към човека; на научно ниво хуманизмът се определя като положителна нагласа към алтруистично поведение, толерантност в отношенията, очовечаване, а в съдържателен контекст „хуманизмът“ носи значения с противоположен знак. Реализацията на хуманизма в училище като доминанта в общуването между учител и ученик трябва да е хуманното отношение и уважението.

Социално-икономическите условия в България влияят негативно върху формирането на ценностните ориентации на учениците. Въпреки този факт хуманизирането на семейната и на социалната среда биха подпомогнали сегашния български ученик да се изгради като хуманна личност. Хуманистичната парадигма в образованието се свързва с умението на учителя да отрази вътрешния свят на ученика, да разбере неговите очаквания и интереси. Според Д. Хазарт, учителят има два вида функции, в рамките на хуманистичната парадигма [5, 1992]:

1. Построяване на предметното съдържание на дейността на учащите се
2. Определяне на формите за съвместна дейност

Организацията на съвместната дейност с учениците може да варира – от строга регламентация до развитие на активна самодейност на учащите се групата [8].

Ч. Патерсън, Г. Мюлер, Г. Киршенбаум и др. педагози хуманисти отделят голямо значение на предмети от хуманитарния цикъл, съдържанието на които трябва да бъде насочено към формиране на човека, към емоционалното и нравственото развитие, а не към добре ориентирани се в тази област специалисти. К. Роджърс [6, 1994] отрича необходимостта от създаване на общообразователни програми със сериозен обем от научни знания, счита, че към времето, когато младите хора ще трябва да прилагат в живота получените в училище знания, последните ще са остарели. Затова училището трябва да научи ученика да се приспособява и да изменя света. Според същия автор, най-важно е „да се научиш да учиш“. Това може да стане, не само чрез научни знания и чрез съставяне на програми, но и чрез взаимоотношението между учители и ученици, в хода на които се изработват необходими качества като: автентичност, емпатия, доверие, съпреживяване и др. [4, 1981].

Един от класиците на сравнителното образование, Исак Кандел счита, че за да може да се обясни образователния модел в която и да било страна, трябва да се знаят „силите“, детерминиращи появата и развитието на хуманистичните традиции

и определящи характера на националната образователна система. А те са политически, социални и културни. Национализмът и националният характер, според Кандел [7, 1985], са историческият фон „на съвременното състояние на образователното дело.“

Понастоящем, хуманизмът като реална социална практика се свързва с образователните цели, изведени в конституциите – преход към общество на знания и комуникации. Хуманитарното образование е призвано да моделира и стимулира способности и ориентации в контекста на социално-педагогическа система, основаваща на принципите за демократизъм, солидарност и миролюбие – основа на човешкия прогрес в двадесет и първи век. Тя съдейства за преодоляване на индивидуализма, авторитарността, егоизма и завистта, които все още са несъвършенства на настоящето ни в образователната сфера. Образованието в европейското образователно пространство е фактор за индивидуален просперитет и гаранция за обществения прогрес и не е излязло в този смисъл извън ситуацията на определението на Хумболтовия образователен идеал. Каква е неговата нова актуалност, в контекста на хуманистичните идеи и традиции?

На първо място, чрез хуманистично отношение към околната среда и интеркултурно взаимодействие: Смесовото му значение произтича от картината, представата, образа, които хората изграждат за света и себе си (Bildung – Bild; образование – образ;). Това са възгледите, чувствата, действията, чрез които се изгражда връзката с другите. Какво мога? Какво знам? Какво чувствам? От това как ме възприемат другите, какво правя за тях зависи моето самоутвърждаване и идентичност. Това са също взаимоотношенията с другите лица, изводите и обобщенията, засягащи индивидуалността и нейната интелигентност при преоткриване на другостта и нейното оценяване. Ето защо хуманистичното образование е свързано с изграждането на картина за света – това не е само външният свят, но и вътрешният субективен свят, вътрешните преживявания и отношения към общността.

На второ място, разглеждане на хуманистичното образование като цялост от взаимно свързани процеси на: възприемане, затвърдяване, систематизиране, овладяване, изявяване, развиване и пр. Всички те представляват откъсване от старите гледни точки и откриване на нови идеи. Обособяване на нова позиция на педагога, но при участието му в процеса, схващане и оценка за неговата актуалност. Не е без значение и умението за адекватно реагиране на обществените потребности на интересите на децата/учениците и родителите им. Подготовката на учителите трябва да е ориентирана и съобразена с тази процесуалност. И това постига чрез динамични стратегии и технологии на преподаване във висшето училище, на преходи между теория и практика на прилагане на различни концепции. Популярно това може да се обобщи като препоръка към бъдещите учители: „Научи се да правиш всичко, както другите, но във всяко нещо да си различен от тях“. Схващането на тези тенденции ще гарантира собствени концепти на бъдещите директори и учители, ще създаде уникалността на образователната им институция и ще гарантира творчеството на децата в тях. Но това ще се случва само при наличие на приемственост с началното училище и средния курс, където се оценяват подобаващо проявите на социално ориентирано поведение, концентрация и търпеливост, инициативност и самостоятелност.

На трето място, на микро ниво чрез обучението по различните учебни дисциплини, включени в учебния план на дадена образователна институция. Като пример може да се даде обучението по литература, защото изучаването и тълкуването на

митовете, приказките, художествените произведения, изучавани в училище, са незаменими инструменти, въвеждане на подрастващите в света на ценностите. Така е било от векове и няма причина да не продължи да бъде така и в бъдещето. Детето, което слуша приказка край огнището или чете само край нощната лампа, е част от това невидимо училище на ценностите. В това училище то научава кое е доброто и как да се държи настрана от злото. Тази е първата, най-общата и най-важната задача на литературата – да спомогне за изграждане на нравствени и морални ценности на децата. Да ги направи мислещи хора и граждански отговорни личности.

Една от задачите на хуманитарното образование е пряко свързана с казаното досега. Само изградената, социално отговорно личност може да създаде свой *по-богат и смислен жизнен проект*. Удивително е колко бедни са формите и посоките, в които гледат младите хора по отношение на своята личностна реализация. И това е така, защото няма кой да им ги посочи.

Друга важна задача е чрез хуманитарното образование да се активира *творческия потенциал* на децата. Да учиш означава да усвояваш наличния опит на една култура, да го надстройваш и да го превръщаш в част от своя собствен. Този процес също протича на степени: степен на осезанието и възприятието; степен на чувството; степен на познанието; степен на съзнанието. Когато се възпитава и преподава, не трябва да се забравя, че индивидуалният път към познанието е различен при всеки човек. По тази причина е рисковано да се съпоставя собствения опит (от ученическите години) с опита на децата. Вместо това те се нуждаят от повече внимание, повече вслушване, наблюдение и индивидуално насърчаване.

Четвъртата задача на хуманитарното образование е по посока на *емоционалната култура*. Не можем да живеем само в световите на омразата и насилието, а те ни заобикалят все по-плътено. Тъй като много се говори за насилието в училище и извън него, трябва да е ясно, че насилието е резултат от изключително бедната емоционална култура на огромен брой от децата. Младият човек има нужда да се доказва, да си „набавя” самоличност. И като не знае как да го направи, го прави по най-елементарния, но ефектен начин – чрез насилието над другите. Основния емоционален опит се корени в детството. Ако определени житейски ситуации наподобяват по-ранни преживявания, те събуждат емоционални спомени, в резултат на което реагираме по същата поведенческа схема, тоест както в детството. От това следва, че негативните емоции имат негативно влияние върху поведението. Обратно, позитивните емоции активират растежа на нервните връзки, което води до извода, че е по-добре да се положат усилия за възпитаване на чувствата. Покрай всичко останало литературата и това прави - тя възпитава чувствата, гради форми на чувствителност. Тя ни предлага възможности за „навлизане“ в различни емоционални режими, за оценка на тяхната стойност и съответно за пренос на модели на поведение ориентирани към позитивни качества, нагласи и отношения.

Практически проекции, свързани с идеята за хуманистично образование

Живеем в преходна историческа епоха, която много учени определят като „цивилизационен кризис“, в основата на който е кризиса на човека: неговата духовност, ценности, познания, мислене. В системата на образованието се актуализира проблема за ориентирането му към самообразование и саморегулация. Основната роля на образователната дейност е да се помогне на обучаваните да формират ценности, свързани с духовността и нравствеността. За целта обучаващите трябва да създават образователна среда която развива мисленето, хармонизира междулич-

ностните отношения, развива творческите способности, за да може на изхода бъдещият специалист да е в синхрон с изменящите се обстоятелства, а образователната дейност да помогне за неговата самоорганизация и израстване.

С развитието на комуникациите, на информационните потоци светът върви към тотална универсализация, засягаща не само материалната, но и духовната сфера. Новите технологии, все по-широкото приложение на компютрите в различните сфери на живота благоприятстват за изграждането на „единен свят”. В същото време немалко учени с основание изтъкват, че духовното развитие на човечеството до голяма степен зависи от хуманизацията и демократизацията на обществото и на образованието. Съвременното образование се определя като *образование за човешко развитие*. То има много по-важна цел от това да осигурява обучена работна сила за икономиката: „то трябва да прави от човешките същества не средство, а мерило за развитието” [3, 1996]. Хуманистичният, антропологичният подход в образованието се противопоставя на технократичния, „потребителския” подход към човека, на потребителското отношение към природата, към собствената жизнена среда на човека. В основата на това ново разбиране на образователните приоритети е „развитието на човешкия фактор”, реализирането на качествено ново обучение, което е изцяло ориентирано към учащите се в новата информационно-образователна среда.

На фона на казаното до тук ситуацията в училище е много различна. В формални разговори с учители може да се чуе и изрази: „В училището е ад!”. Въпреки трудностите днешното българско училище е място на много лични усилия, на отговорност и взаимност, на радост от знанието ... Затова се опитам да разбера с какво българското училище е заслужило подобна негативна квалификация. Ето отговорите, които получих:

Училището е „ад”, защото: „все повече се снижава респектът към нормите и уважението към ценностите“, „управляващите не искат да видят дълбочината на проблемите в образованието“, „училището като институция става все по-неспособно да даде добра социална култура на подрастващите“, „учителите са безсилни срещу инерциите на системата“, „за все повече хора в България знанието не е пътят, който води към успешна реализация“...

Българското общество се оказва неподготвено за „нахлуващите“ с висока скорост отвън процеси. Българското училище се адаптира бавно и не успява да отговори на нуждите и потребностите на времето и новия тип ценностна система на младия човек. Усилия и желание от страна на образователното министерство има, но българското училище се нуждае от бързи, ефективни и навременни реформи.

Настъпващата промяна налага и обективен анализ на ролята и мястото и на българското хуманитарно образование. Нека тръгнем от една ясна постановка – не всички деца, които завършват училище, ще станат литератори, историци, философи... Не всички ще обикнат литературата или историята, но от всички се очаква да станат граждани – хора с добра ценностна ориентация, със способност да избират и с умение да общуват. Именно училището е ключово значимата точка, мястото, където „индивида” трябва да се превърне в „гражданин” с доминиращо гражданско самосъзнание, а за да се случи всичко това, е необходимо да се извършат много неща.

Трябва да си дадем сметка, че днешното училище е наследник на една застаряла форма на фрагментиране. Думите на Гьотевия Мефистофел са изразили най-добре предизвикателството, пред което сме изправени – „умело всички части насъбрал, но връзката духовна изтървал”. В този контекст е необходимо да се:

- потърсят духовните връзки в българското училище;
- търсят/„вържат“ връзките между отделните предмети;
- осъзнае, че компютрите са инструменти, а не са цел, защото вярно е, че нашето съвремие се характеризира с изобилие на информация. Достъпът до електронното информационно пространство е лесен и учениците разчитат основно на него, но рядко информацията се подлага на преработка, анализ, творческо и критично мислене, а това са едни от базисните умения за бъдещата професионална реализация на младия човек. В същото време сериозен недостатък на информационните технологии, е тяхното отражение върху грамотността на учениците, правописната система и съответно подмяната на книгата и учебникът с необятните възможности на Интернет пространството.
- разбере, че чуждите езици са нищо без базисното умение да се общува и да се разбират другите.

Грижата и отговорността към хуманитарното образование означава да се прояви човешка прозорливост, социална зрялост и гражданска отговорност.

Добре или зле вървят нещата в хуманитарното образование?

Отговорът не вдъхва оптимизъм. И основната причина не е в хуманитарното образование, а в шеставия в целия свят, в т.ч. и в България, **дух на прагматизъм**. Можем да го назовем и по друг начин – **тенденцията на бездуховността**. Тази тенденция насочва учениците, които имат най-големи способности да бъдат филолози, историци или философи, да следват право, финанси и други. Защото, когато избират висшето си образование, те не изхождат от това какво най-много обичат, а от това колко пари ще изкарват като завършат съответната специалност. Чудесно е в едно общество да има висококвалифицирани юристи, икономисти, финансисти. Всъщност задължително е, за да може обществото нормално да функционира. Но е тъжно хуманитарните науки, от които няма пряк производствен ефект, да загубят уважение, да не поражда особено интерес. Човек има нужда не само от притежание на материални неща, но и от съпричастност с духовни ценности. Четенето на книги също е полезно, но като придобиване на духовен опит, който не може да се измери с парични единици. По-голямата част от младото поколение демонстративно не чете. Има студенти, които се обучават в областта на хуманитарните науки, които не са чели „Под игото“. Преди 20 години това беше невъзможно. Тогава, когато достъпът до литература беше много по-ограничен, отколкото сега ... Не бива да се правят трагедии обаче. Важното е хората да не се примиряват с господството на прагматичното мислене. И, бидейки съпричастни със създаването и възприемането на духовни ценности, да се борят срещу тенденцията прагматизъм да обсеби тотално обществото.

Училището е място за партниране и общуване, където възрастните са равноправни участници, а не – поучаващи, които знаят всичко.

При съвременните условия, хуманистичните традиции в образованието се свързват със следното:

- стремеж към стимулиране и развиване на социалните, духовните, практическите, креативните способности на децата и юношите;
- създаване на подходяща образователна среда за развитие, в съответствие с индивидуалната степен на зрялост;

- подкрепя на откритостта, справедливостта, приемането на другите, толерантността;
- ограничаване на съперничествата и стимулиране на сътрудничеството;
- организиране на педагогическите взаимодействия на основата на принципа на уважение и съобразяване с всеки ученик – неговата социална среда, работен ритъм, способности и чувствителност;
- разширяват на функциите на класния ръководител ;
- осъществяване се нови форми на сътрудничество в училище: с родителите и с местната общност.

В заключение могат да се направят изводи, ориентирани с надежда в близкото бъдеще, образованието ни да придобие не само модерен европейски облик, но и да възвърне възрожденския си дух; българинът – пословичната любов към ученето, езика, книгата; българският учител отново да се ползва с традиционния си респект, уважение и място в обществото, като водач и будител, какъвто е бил в предходните епохи.

В България, в исторически аспект има хуманистични традиции в образованието както в педагогическата теория, така и в педагогическата практика. Съвременното образование като цяло изисква промяна във всички аспекти на образователната система: цели, структура, съдържание и подготовка на учители. Също така, необходима е ориентация на учителите спрямо общо хуманистичните нагласи и овладяване на определени техники на поведение. В тази посока, бихме могли да използваме нашите изоставени традиции в образованието.

Литература:

1. **Баткин, Л.** Леонардо да Винчи и особености ренесансного творческогo мышления. М., 1995
2. **Иванова, Р.** Съпоставителен анализ на хуманистичните традиции на образованието в скандинавските страни и у нас, Автореферат на дисертация, Пл., 2013
3. **Делор, Ж.** Образованието – скритото съкровище, Доклад на Международната комисия за образование за 21 век пред ЮНЕСКО, 1996
4. **Обуховски К.** Психология на човешките стремежи. София: Наука и изкуство, 1981
5. **Пиллиповский, В. Я.** Помощь родителям в еоспитании детей / Общая ред. и предисл. В. Я. Пиллиповского. – М - 1992.
6. **Роджерс, К.** Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва: Прогресс, 1994
7. **Foster, P.** Teaching and graduate studies: comparative education, T. Husén and T.N. Postlethwaite, eds., *The international encyclopedia of education*, New York, NY., Pergamon Press, 1985, vol. 9, p. 5085.
8. **www.jkn.com**